

Opzet van het boek

Centraal in dit boek staat de correspondentie tussen Heinrich en Marga Himmler over de periode 1927-1945. De met de hand geschreven brieven van Heinrich Himmler uit de in Israël aangetroffen collectie en die van Marga Himmler uit het Bundesarchiv in Koblenz werden volledig getranscribeerd en worden hier in de oorspronkelijke versie gepubliceerd – dus met alle erin voorkomende grammaticale fouten, zoals het regelmatig ontbreken van komma's en hoofdletters. Wel hebben we een selectie gemaakt. Vooral voor het jaar 1928 hebben we ons inkortingen veroorloofd omdat de brieven uit deze levensfase waarin ze elkaar leerden kennen, steeds weer in herhaling vervallen. De brieven uit de jaren voorafgaand aan de machts-overname en ook de brieven uit de oorlogsjaren zijn veel korter en daarom vrijwel volledig opgenomen.

Ter aanvulling hebben we gebruikgemaakt van andere documenten uit de collectie in Tel Aviv, vooral van passages uit het dagboek van Gudrun en uit het kinderdagboek dat Marga Himmler over haar dochter, en later ook over haar pleegzoon, bijhield. Uit het Himmler-archief bij het Bundesarchiv Koblenz hebben we beter gebruikgemaakt van Himmlers zakagenda's, van brieven van Gudrun aan haar vader en van documenten en brieven van Hedwig Potthast. Ook hebben we veel informatie ontleend aan de uitvoerige Himmler-biografieën van Peter Longerich (2008) en van Klaus Mies-Baron (2011) en aan de diverse uitgaven van Himmlers *Dienst- und Taschenkalender* uit de jaren 1937, 1940 en 1941-1942.

De teksten van de getranscribeerde brieven worden onderbroken door thematisch geordend commentaar, zodat bij het lezen van de brieven verbanden en achtergronden van de belangrijkste personen, gebeurtenissen en plaatsen direct duidelijk worden. Uitvoeriger informatie over de in de brieven vermelde personen is ook opgenomen in het beknopte biografische woordenboek achter in het boek. Daarbij hebben we ons beperkt tot diege-

nen die voor het begrip van de brieven van belang zijn. Voor uitgebreidere levensbeschrijvingen verwijzen we naar een biografisch woordenboek van het Derde Rijk.

Voor ons commentaar en het beknopt biografische woordenboek hebben we vooral gebruikgemaakt van het omvangrijke bestand NS 19 (persoonlijke staf Reichsführer-ss) en een groot aantal andere bestanden uit het Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde. Deze bestanden omvatten documenten met betrekking tot de leiding van de ss, tot leden van de NSDAP en tot personeel van het Rasse- und Siedlungshauptamt.

Ter wille van de leesbaarheid hebben we maar weinig voetnoten opgenomen en ook volledig afgezien van bronvermeldingen. Een uitgebreid overzicht van gebruikte bronnen en literatuur is opgenomen in de bijlage bij het boek. In het commentaar hebben we de destijds gangbare Duitse plaatsnamen aangehouden en de huidige namen tussen haakjes geplaatst.

Dankwoord

In de allereerste plaats gaat onze dank uit naar Vanessa Lapa, die ons in de gelegenheid stelde om deze unieke documenten te bewerken. Maar vooral de vele met haar over het materiaal gevoerde gesprekken waren heel vruchtbaar voor ons. Zonder de onvermoeibare inzet die zij de afgelopen jaren aan de dag heeft gelegd, zou ons gezamenlijk boek- en filmproject nooit tot stand zijn gekomen.

Hartelijk dank ook aan haar medewerkers bij de productie van de film; onze bijzondere dank gaat uit naar Hermann Pölking-Eiken, van wiens grondige onderzoek ten behoeve van de film ook wij vaak profijt hebben gehad. Sharon Brook, Dorothea Otto en Sarah Strebelow willen we bedanken voor de goede samenwerking bij het uitwisselen van informatie; speciale dank daarbij gaat uit naar Sharon voor de kinderopvang in Tel Aviv, Berlijn en Lübeck.

Horst van der Ahé willen we bedanken voor zijn bereidheid om met ons over zijn vader Gerhard te praten en voor het ons ter beschikking stellen van diens omvangrijke archief.

Onze dank geldt ook Anne Pütz en Alexandra Wiersch voor het uittypen van de getranscribeerde brieven.

De vele medewerkers van diverse archieven – het Staatsarchiv München, het Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, het Bundesarchiv Koblenz met inbegrip van het fotoarchief – hebben steeds accuraat en snel gevolg gegeven aan onze vele aanvragen en wensen. Onze heel bijzondere dank geldt hier Michael Hollman van het Bundesarchiv Koblenz.

Dank ook aan de medewerkers van diverse bibliotheken, vooral van de bibliotheek van de stichting Topographie des Terrors in Berlijn en van de universiteitsbibliotheek van de Humboldt-Universität aldaar.

Linde Apel heeft kritisch de inleiding gelezen en ons met haar opmerkingen erg geholpen.

Christina Wittler zijn we dank verschuldigd voor belangrijke aanwijzingen met betrekking tot Marga Himmler, datzelfde geldt voor Jens Westemeier met betrekking tot Hedwig Potthast.

Dank ook aan Amir Gilan, dankzij wiens hulp we vele onderzoeksdagen op archieven en in bibliotheken konden doorbrengen.

En ten slotte willen we onze beide redacteuren bedanken: Kristin Rotter van uitgeverij Piper en Cécile Majorel van uitgeverij Plon-Perrin in Parijs. Dankzij hun grondige leeswijze en talrijke waardevolle tips werd ons manuscript een echt boek.

Brieven 1927-1928

‘[...] van ons huis, onze burcht,
wordt alle vuiligheid verre gehouden.’

Heinrich Himmler op 15 februari 1928

Na lang zoeken vond Heinrich Himmler in de zomer van 1924 eindelijk een baan – bij de illegale NSDAP. De vooraanstaande partijfunctionaris Gregor Strasser, die in Landshut een apotheek bezat, was in mei voor het als nationaalsocialistische mantelorganisatie fungerende Völkischer Block in de Beierse landdag gekozen en in december onder de vlag van de Nationalsozialistische Freiheitsbewegung eveneens in de Rijksdag. Omdat hij niet langer tijd had om de NSDAP in Niederbayern te organiseren, kreeg de jonge Heinrich Himmler de leiding van het partijbureau.

Over zijn nieuwe werk schreef hij in augustus 1924 aan een kennis: 'Ik heb het verschrikkelijk druk, moet immers de organisatie in heel Niederbayern leiden en uitbouwen en wel in elke richting. Tijd voor mijzelf, bijvoorbeeld toekomen aan het tijdig beantwoorden van een brief, daar is geen denken aan. Het organisatiewerk waar ik helemaal zelfstandig leiding aan geef, ligt me goed en de hele zaak zou zonder meer mooi zijn als we de komende zege of de komende vrijheidsstrijd zouden kunnen voorbereiden, maar nu moeten wij, mensen met een volks-nationalistische overtuiging, ons opofferen voor een werk dat in de nabije toekomst nooit zichtbaar vrucht zal dragen, steeds in het bewustzijn dat we de vrucht van dit werk pas over vele jaren zullen oogsten en dat we onze bezigheden van nu op een op dit moment wellicht hopeloze post verrichten.'

Maar zo hopeloos was die post niet. In mei had het Völkischer Block in Beieren 17,4 procent van de stemmen behaald, evenveel als de sociaaldemocraten, en ook bij de Rijksdagverkiezingen hadden de rechtsextremisten een bovengemiddeld percentage kiezers achter zich weten te krijgen. In december 1924 werd Adolf Hitler uit de gevangenis ontslagen¹ en in februari

1 Na de mislukte putschpoging in München was Hitler in februari 1924 tot vijf jaar vestingstraf veroordeeld, maar al in december 1924 vervroegd vrijgelaten.

1925 richtte hij de NSDAP opnieuw op, ook al had hij nog enkele maanden een spreekverbod – in Beieren zelfs tot maart 1927 en in Pruisen tot november 1928.

Aan Himmler nu de taak om de ongeveer duizend Niederbayernse nationaalsocialisten die in vijftientig plaatselijke afdelingen van de Nationalsozialistische Freiheitsbewegung waren georganiseerd, weer de NSDAP binnen te loodsen, wat gelet op het omzetten van partijboekjes, het innen van contributiegelden enzovoort, geen eenvoudige opgave was.

Dat betekende ook dat hij veel in Niederbayern op pad was, er lokale afdelingen bezocht, toespraken hield en ter plekke organisatorische zaken moest regelen. Alleen al tussen november 1925 en mei 1926 sprak hij op zevenentwintig bijeenkomsten in Beieren en op nog eens twintig andere, in Westfalen, Hamburg, Mecklenburg, Sleeswijk-Holstein en elders. In die rusteloze reisactiviteit was hij niet de enige. Ook Joseph Goebbels was in 1925-1926 onvermoeibaar op pad om op tal van plaatsen in het Duitse Rijk toespraken te houden en lokale afdelingen van de NSDAP van de grond te tillen. Zo kwam Goebbels in april 1926 ook naar Beieren. 'Vanmiddag met Himmler in Landshut,' noteerde Goebbels op 13 april in zijn dagboek. 'Himmler: prima kerel, zeer intelligent. Ik mag hem graag.'

Op de in juli 1926 in Weimar gehouden Rijkspartijdag van de NSDAP werd Georg Strasser tot Rijkspropagandaleider benoemd en weer maakte Himmler promotie: hij werd plaatsvervangend Rijkspropagandaleider, kwam te werken op het hoofdbureau van de partij in München en werd tevens plaatsvervangend gouwleider van Niederbayern. Was hij tot dan toe vooral verantwoordelijk geweest voor Beieren, nu breidden zijn werkzaamheden zich uit tot heel Duitsland. Omdat Gregor Strasser het vanwege zijn verplichtingen als vooraanstaand partijlid en Rijksdagafgevaardigde heel druk had, kwam het dagelijkse propagandawerk neer op Himmler. Hij zorgde ervoor dat het propagandamateriaal werd verstuurd, onderhield contact met de lokale afdelingen en moest de inzet coördineren van partijsprekers binnen heel Duitsland en met name van de 'Hitler-bijeenkomsten'. Daarmee was hem binnen het partijapparaat een heel bijzondere rol ten deel gevallen, want zo bepaalde hij welke afdelingen Hitler op bezoek kregen en onderhield hij bovendien nauw contact met Hitler om diens optredens met hem af te stemmen. Hoewel Himmler achteraf wel eens als een kleurloze partijfunctionaris werd afgeschilderd, maakte hij in de praktijk deel uit van het machtscentrum van de NSDAP en beschikte hij over uitstekende contac-

ten met de 'baas', zoals Hitler niet enkel in Himmlers brieven werd aangeduid.

Op zijn reizen las Himmler onder andere Hitlers boek *Mein Kampf*, dat destijds nog in twee delen verscheen: het eerste in 1925 gepubliceerde deel bevatte een politiek gestileerde autobiografie van Hitler; het tweede deel, dat het politieke programma van de nationaalsocialisten schetste, verscheen in 1927. Onmiddellijk nadat het was verschenen had Himmler zich in juli 1925 het eerste deel aangeschaft en was hij kennelijk – zijn handgeschreven aantekeningen in de marge getuigen hiervan – onmiddellijk met lezen begonnen. Vervolgens was hij daar weer mee opgehouden om het, zoals blijkt uit zijn leeslijst, pas in februari 1927 helemaal uit te lezen. 'Er staan ontstellend veel waarheden in,' schreef hij. Maar ook: 'De eerste hoofdstukken over zijn eigen jeugd bevatten veel zwakheden.' Mogelijk had hij om die reden het boek niet in één ruk uitgelezen.

Ook het tweede deel kocht Himmler onmiddellijk na verschijnen. Op 17 december 1927 was hij tot het eind van het derde hoofdstuk gevorderd en op 19 december – hij had inmiddels een dag in Berlijn met Marga doorgebracht – tot het eind van hoofdstuk acht, wat erop wijst dat ook Marga in die dagen mogelijk in *Mein Kampf* heeft zitten lezen.

Himmler was – afgaand op hetgeen hij markeerde en onderstreepte – vooral geïnteresseerd in Hitlers betogen over 'volksgezondheid' en racisme. Hij onderstreepte de zin: 'De eis dat minderwaardige mensen het voortbrengen van andere minderwaardige mensen onmogelijk wordt gemaakt, is een eis van zeer helder verstand en betekent in zijn systematische uitvoering de meest humane daad aan de mensheid.'² In de kantlijn schreef hij 'Lex Zwickau'. Daarmee verwees Himmler naar het initiatief van de Zwickause arts Gustav Emil Boeters, die in de jaren twintig radicale wetgeving voor gedwongen sterilisatie had geëist. Destijds had Boeters' initiatief niets opgeleverd, maar de wetgeving die hij wilde zou in juli 1933 wel door het kabinet-Hitler tot stand worden gebracht. Naar aanleiding van Hitlers heftig waarschuwen tegen 'rassenvermenging' en het gevaar van 'mengproducten' voor 'mensen van zuiver ras', schreef Himmler: 'Er is een mogelijkheid voor ontmenging.' En Hitlers eis van 'erkenning van

2 De Nederlandstalige citaten uit *Mein Kampf* zijn ontleend aan de vertaling van Steven Barends: *Mijn Kamp*, uitgeversmaatschappij De Amsterdamsche Keurkamer, Amsterdam. (vert.)

het bloed', dus van het 'rassenbeginsel in het algemeen', ook 'voor ieder afzonderlijk individu binnen de volksgemeenschap', dat overeenkomstig zijn 'raskenmerken' beoordeeld zou moeten worden, becommentarieerde hij met de vraag: 'Worden hieruit nog consequenties getrokken?'

Himmler onderstreepte ook Hitlers idee dat alle opvoeding en vorming erop gericht zouden moeten zijn om aan elke jonge Duitser 'de overtuiging te geven absoluut superieur aan anderen te zijn. In zijn lichamelijke kracht en behendigheid moet hij het geloof in de onoverwinnelijkheid van alles wat zijn volk betreft herwinnen.' In de kantlijn noteerde Himmler: 'Opvoeding door ss en sa.'

Nog altijd was hij veel op reis, in Beieren maar ook in heel Duitsland. In januari 1927 hield hij vanwege de aanstaande landdagverkiezingen toespraken in Thüringen, in februari in Westfalen, in april in het Roergebied. In mei was hij in Mecklenburg en in Saksen, in juni in Noord-Duitsland, in juli in Wenen. Op een van die reizen leerde hij in september 1927 in de trein op de terugreis van Berchtesgaden naar München Marga Siegroth, geb. Boden, kennen.³

Marga Siegroth, geb. Boden, had een week vakantie in Berchtesgaden achter de rug en logeerde, alvorens terug te keren naar Berlijn, nog een weekje in München. In 1920 was ze met een zekere Siegroth getrouwd, over wie verder niets bekend is. In 1923 was ze weer van hem gescheiden. Dankzij haar vader Hans Boden, een voormalig landgoedeigenaar uit Goncerzewo (Goncarzerwy) in de buurt van Bromberg (Bydgoszcz) in Pommeren, had zij zich op het hoogtepunt van de inflatie, in de herfst van 1923, voor duizend dollar aan goudaandelen kunnen inkopen in een 'particuliere vrouwenkliniek' in Berlijn. Deze kliniek was gehuisvest in een woongebouw aan

3 Dat Heinrich en Marga elkaar op 18 september 1927 in de trein tussen Berchtesgaden en München leerden kennen, blijkt alleen uit latere brieven (vooral Himmler op 26 december 1927): '[...] dat ik je destijds in de trein direct als een zeer energiek wezen heb gezien' en op 18 januari 1928, wanneer hij de 'beweging' tegen Marga in bescherming neemt, want als die er niet was geweest, 'was ik ooit ook niet op een 18e sept. naar Berchtesgaden gegaan'. Dat ze elkaar niet op de heenreis naar Berchtesgaden ontmoetten, maar op de terugreis naar München blijkt enkel uit een briefkaart van Marga die het poststempel München draagt en waarop ze hem schrijft dat ze in het (Münchense) hotel Stadt Wien verblijft.

de Münchner Straße 49 in de gegoede stadswijk Schöneberg. Sindsdien woonde en werkte Marga er als hoofdzuster.

Ongetwijfeld waren het niet alleen haar blonde haar en blauwe ogen die Himmlers belangstelling wekten, maar ook haar vak en dit des te meer omdat ze in de Eerste Wereldoorlog een in zijn ogen bij uitstek vrouwelijke taak had vervuld. In hun latere brieven zouden ze regelmatig naar de oorlog verwijzen, bijvoorbeeld wanneer Marga schrijft: ‘Van het slagveld uit ben ik gewend om zonder tafel te schrijven’ (22 december 1927).

Als hoofdzuster in de privékliniek leidde ze een zelfstandig, heel plezierig leven, waarbij ze maar enkele uren per dag behoefde te werken, over een eigen dienstmeisje beschikte en haar eten van de kokkin van de kliniek kreeg. ’s Middags en ’s avonds bleef er tijd over om in de stad te gaan winkelen of zich met kennissen aan culturele genoegens te wijden. Toch lijkt ze met haar leven niet gelukkig te zijn geweest. Hoewel ze nog een arbeidscontract had tot april 1929, overwoog ze telkens weer om haar werk in de kliniek voortijdig op te geven of in een andere kliniek te gaan werken. Kennelijk was dat omdat ze met de artsen die er werkten niet overweg kon: ‘Waren die onmogelijke artsen er maar niet,’ klaagde ze herhaaldelijk. Mogelijk beschouwde ze het werk in de kliniek vooral ook als een noodoplossing na het stuklopen van haar huwelijk, ook al omdat het aanzien van een gescheiden vrouw in die tijd gering was. En hoewel ze financieel niet te klagen had, was ze voor haar tweede huwelijk al snel bereid haar werk op te geven.

Marga Siegroth ging niet alleen het contact met mensen uit de weg, maar ze ‘gruwde’ ook van vrijwel alles wat haar dagelijkse rust en routine verstoorde. Contact met anderen betekende voor haar – later zal dat nog duidelijk worden – vrijwel altijd ‘ergernis’ en ‘teleurstelling’. Haar mensenverachting (‘er bestaan nog heel andere exemplaren’, brief van 4 november 1927), gepaard aan extreem hoge eisen aan anderen, en verder haar eigen stijfheid en gebrek aan beminlijkheid in de omgang met mensen, deden ook de relatie met Himmlers familie, die haar aanvankelijk hartelijk had opgenomen, al gauw bekoelen, en beperkten het contact tot een enkel formeel bezoek.

Haar scepsis tegenover mensen in het algemeen en mannen in het bijzonder komt vooral in haar eerste brieven vaak naar voren, waarbij Himmler meer dan eens wenst dat ze in elk geval haar wantrouwen tegenover hem zou laten varen. Maar dat valt haar zwaar, omdat ze naar eigen zeggen ‘het

geloof vooral in de eerlijkheid en oprechtheid van een man tegenover een vrouw verloren' heeft (brief van 26 november 1927).

Op hun treinreis van drie uur hadden ze ongetwijfeld gelegenheid genoeg om te ontdekken waarin ze van elkaar verschilden: Pruisisch versus Beiers, protestant versus katholiek, en het feit dat Marga niet alleen gescheiden was, maar ook nog eens zeven jaar ouder dan Heinrich. Daar stond tegenover dat ze eensgezind waren in hun afkeer van de Weimar-democratie en 'de Joden' ('dat tuig'), en dat ze ook eenzelfde belangstelling deelden. Blijkens zijn dagboek had Heinrich er als student landbouwkunde ooit van gedroomd om met 'een lief meisje' een stuk grond te bewerken. Met Marga kwam deze oude droom ineens weer boven, want hoewel ze op dat moment een fervent stadsbewoonster was, had ze van het werkelijke leven op het platteland heel wat meer benul dan hij – en meer dan welk jong meisje uit gegoede kringen ook. Ze was opgegroeid op een landgoed en had praktijkervaring met het telen van groente en fruit en het houden van dieren, ze kon voedsel voor de winter inmaken, maar ook de tuin ompitten en zelfs varkens slachten. Daar kwam nog bij dat ze als hoofdzuster iets van boekhouding wist – en vooral ook het voor Himmler aanlokkelijke vooruitzicht dat ze zich over zijn zwakke gezondheid zou kunnen ontfermen. Ook Marga was al gauw enthousiast over het idee om weer op het platteland te gaan wonen en daar samen met haar nieuwe man een bestaan op te bouwen.

Kennelijk begrepen ze elkaar direct al zo goed dat Marga een afspraak wilde maken en hem meteen de volgende dag een ansichtkaart (met een afbeelding van Berchtesgaden) stuurde waarop ze schreef dat ze in München in het vlak bij het centraal station gelegen hotel Stadt Wien logeerde. Op een lange wandeling langs de Isar traden de eerste meningsverschillen aan de dag ('het pad waar we elkaar destijds direct in de haren vlogen', 25 december 1927). Op die eerste ruzies zullen beiden later herhaaldelijk terugkomen. Zo schrijft Himmler eens: 'Weet je, *wij* hebben die eerste dagen geruzied en hoeven het nu ons hele leven *niet* meer te doen' (13 februari 1928). En zij beaamt dat: 'Ik geloof ook dat je gelijk hebt, we hebben in de eerste tijd genoeg geruzied voor de rest van ons leven. Elke zin betekende ruzie en twijfel' (14 februari 1928).